

Át lehet-e „csúszni” Nyugat-Európába?

Beszélgetés Pach Zsigmond Pál akadémikussal

Népszabadság, 1990. március 11.

Pach Zsigmond Pál (1919–2001) Kossuth- és Állami Díjas, marxista gazdaságtörténész, az MTA és a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja, 1948-tól 1992-ig a Magyar (1953-tól 1990-ig Marx Károly) Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszékének professzora, 1967–1985 között az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója. Kutatói munkásságának középpontjában a „hosszú XVI. század”, azaz a feudalizmus válságperiódusának és a tőkés világ gazdaság kialakulásának összehasonlító (gazdaság)története állt. Nevéhez fűződik az ún. elkanyarodás-elmélet bevezetése a magyar historiográfiába, amit a második jobbagyság (Engels), illetve a poroszas agrárfejlődés (Lenin) tézisei alapján, gazdag magyar és kelet-európai empirikus anyag birtokában dolgozott ki. Nézeteiről, amelyek megelő(lege)zték I. Wallersteinnek a modern világrendszer XVI. századi születéséről és a centrum–periféria kapcsolat kialakulásáról szóló világhíres munkáit, az 1980-as évektől élénk tudományos vita bontakozott ki a hazai történettudományban. A kritikák részben már a rendszerváltás „utolérő” ideológiájának ágyaztak meg, tudományos jelentőségük azonban a pachi oeuvre horderejét nem csorbíthatták.

Fontosabb munkái: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon (Budapest, Szikra Könyvkiadó, 1952); Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1963); A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975 (Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 1975); „A nemzetközi kereskedelmi útvonalak XV–XVII. századi áthelyeződésének kérdéséhez” (Századok, 102. évfolyam, 1968. 5–6. sz., 863–896.); Európa a 16–17. században. Magyarország története. 3/1. kötet (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985, 35–100.); Történelem és nemzettudat. (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987). Hungary and the European Economy in Early Modern Times. Aldershot, Ashgate Publishing, 1994. Szürke-

posztó, szűrposztó, szűr. Fejezetek a magyarországi szövőipar korai történetéből. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2003.

Az interjút a kiváló baloldali történész-újságíró, Hovanyecz László (1940–2013), a Népszabadság főmunkatársa készítette.

*

– Ön immár több mint fél évszázada végez gazdaságtörténeti kutatásokat, s e tudományágban iskolát teremtett. A jelenlegi választási küzdelemben szinte minden erő azt ígéri, ha vele tartunk, Európába tartunk. Ezek az európai utak milyennek látszanak a gazdaságtörténész szemével? Hogyan értékeli ön a nagyobb pártok gazdasági programjait?

– Kérdés, hogy milyen alapszemlélettel közelítünk a szóban forgó programokhoz. Marxista–szocialista vagy polgári demokratikus szemlélettel, elfogadva a tőkés rendre való áttérésnek, a kapitalizmus visszaállításának az irányvonalát. Az elsőként említett szemléletmód a közvélemény jelentős része előtt hitelét veszttette, mert mindazt, ami az elmúlt évtizedekben történt, azonosnak tekinti a marxizmussal és a szocializmussal. Ez azonban nem jelentheti, hogy a szocialisták csendes szenvtelenséggel, mintegy „kibiceljenek” ehhez a felfogáshoz, vagy éppen harsány szóval hangosítsák a marxizmust és a szocializmust „elbúcsúztatok” kórusát. Ellenkezőleg: szerepüket abban látom, hogy – amikor gyökeresen szakítunk mindazzal, amit sztálinizmusnak nevezünk – nyíltan vállaljuk a kapcsolatot, kontinuitást a marxizmus módszerével, a szocialista eszmékkel és értékekkel a demokratikus közösségi társadalom perspektívájának gondolatával. A társadalomelmélet és a történettudomány szocialista művelőinek feladatát pedig többek között abban látom, hogy alapos tényfeltáró és elemző munkával mutassák meg: marxizmus és sztálinizmus nemhogy nem azonosak, hanem ellentétesek; továbbá végezzék el azt, amit Marxék a XIX. századi kapitalizmusra vonatkozólag megtettek (és amiből a marxizmus egész elméleti rendszere sarjadt): a XX. századvégi kapitalizmus adekvát tudományos elemzését és bírálatát.

Programok ellentmondásai

Ami a másodikként említett polgári demokratikus szemléletmódot illeti, ez mind a Magyar Demokrata Fórum, mind a Szabad Demokraták Szövetsége programjából kiviláglik. Ebből a szemléleti

alapállásból nézve, az SZDSZ programja logikusabb, egységesebb, mint az MDF-é.

Az SZDSZ, bizonyos egyszerűsítéssel szólva, nyugat-európai modell szerinti polgári demokráciát, kapitalista gazdasági rendet irányoz elő Magyarországon. Ebben rejlik egyúttal fő gyengéje is: a program bevezető részében deklarálja, hogy Széchenyi, Kossuth, Eötvös és más nagyjaink hagyományát követi, a konkrét kifejtésben viszont – úgy tűnik – nem veszi eléggé számba a hazai történelmi-társadalmi fejlődés sajátosságait, Magyarország közép-kelet-európai történeti helyét és jellegét – vagyis azt, hogy Magyarországra nem lehet a kapitalizmus mai nyugat-európai modelljét egyszerűen átültetni. Nálunk alighanem kisebb az esélye egy modern, „jóléti”, „szociális” kapitalizmusnak, mint egy korábbi típusú, harácsoló tőkésedésnek – ami fölött a fejlett nyugat-európai országokban már eljárt az idő.

Hasonlóképpen korlátozottak az esélyei hazánkban a nyugati típusú, fejlett polgári, parlamentáris, demokratikus politikai rendszer gyors megvalósításának. Több hagyománya van itt a parlamentarizmus csonka és redukált formáinak (egyebekről nem is beszélve). Az MDF programja az említett szemléleti szempontból tekintve kevésbé egységes és kerek, mint az SZDSZ-é. A program maga is utal az MDF három eszmei forrására: a népi-nemzeti, a liberális és a keresztény eszmei hagyatéokra és értékrendre. Ezeket nehéz egységes koncepcióvá kovácsolni. Furcsamód ebben az eklekticizmusban rejlik az MDF programjának fő gyakorlati-politikai ereje. Nevezetesen az, hogy inkább számol a magyar történelmi sajátosságokkal, a hazai „talajjal” és nemzeti jelleggel, közép-kelet-európai múltunkkal és jelenünkkel.

– Mindkét említett párt nagy szerepet szán a külföldi tőkének.

– Igen, és azt hiszem, hogy az ezzel kapcsolatos remények túlzóak. Az MDF elnöke ezt egyik, a Valóságban megjelent nyilatkozatában így fejezte ki: „Látnunk kell: itt Magyarországon a fejlődés (beleértve az 1867-es időszakot követő fellendülést) nem volt más, mint a működőtőke behatolása az országba.” Ez a megállapítás vitatható.

A kiegyezés után

Az 1867-et követő időszakban a külföldi (főleg osztrák és német) tőke beáramlása valóban igen jelentős. Ám a kiegyezéstől az első világhá-

borúig terjedő korszakban a külföldi tőkebehozatal legfőbb formája nem a működőtőke-befektetés, hanem az államkölcsonügylet volt. Az államkölcsonöknek jóval több mint a fele külföldön volt elhelyezve. Fontos tőkebehatolási forma volt továbbá a Magyarországon kibocsátott záloglevelek és községi kötvények külföldi átvétele, valamint a magyarországi ingatlanokra, főleg osztrák bankok által, nyújtott jelzáloghitel. Tehát ezek mellett kell számba vennünk a tőkebeáramlásnak – a működőtőke fogalomkörébe eső – olyan, ugyancsak jelentős formáit, mint a külföldi tőke közreműködése a magyar vasúthálózat kiépítésében, valamint érdekeltsége a magyar hitelintézetekben és iparvállalatokban.

Megjegyzendő, hogy míg a vasútépítés fellendülése az 1850-es évek közepén kezdetét vette, a bankalapítási láz pedig a kiegyezést közvetlenül követő évek fejleménye volt, addig az ipari üzemek alapítása iránt a külföldi tőke inkább csak az 1880-as évektől kezdett érdeklődni.

Különösen hangsúlyozandó: a külföldi tőkebeáramlás mellett az 1867-et követő gazdasági fellendülés nem lett volna lehetséges a belső felhalmozás és hazai tőkebefektetés jelentős súlya nélkül. Ez nagyrészt a mezőgazdaságon nyugodott, és fő formája a terménykereskedelemben, a mezőgazdasági exportban felhalmozódott kereskedelmi tőke volt. A terménykereskedő-tőke először a mezőgazdasági ipar felé fordult, megteremtve többek között a világ élvonalába lendülő magyar malomipart, majd pedig az ipar és a gazdaság más szféráira is kiterjesztette vállalkozásait, így a vas- és gépiparra, a villamossági és vegyiparra, ugyancsak jelentős és korszerű teljesítményekkel. A példák közismertek – köztük az eredetileg terménykereskedő és malomtulajdonos Weiss családé, amely a csepeli Weiss Manifréd Műveket hozta létre.

– *Tehát a dualizmus korának gazdasági fellendülése korántsem szűkíthető a külföldi működőtőke behatolásának folyamatára.*

– Jelentős, sőt egyre jelentősebb szerepet játszott a belső felhalmozás és tőkebefektetés. 1867 és 1873 között a magyar gazdaságba fektetett tőke 60 százaléka volt külföldi eredetű és 40 százaléka származott belső forrásokból 1873 és 1900 között az arány már majdnem megfordult. 1900 és 1913 között pedig a gazdaság finanszírozásának immár 75 százaléka történt belső és csak 25 százaléka külföldi forrásokból.

A magam kutatásai, ismeretei szerint, a magyar gazdaság fejlődésének már a XVI. századtól kezdve fontos feltétele volt az európai gazdaságba, a világgazdaságba való illeszkedése. De ez is csak akkor hatott kedvezően és előrelendítően, ha a magyar gazdaság, társadalom és politika rugalmasan és célirányosan alkalmazkodott a világgazdasághoz, és a lehetőséghez képest kivédte s elhárította annak negatív, hátráltató, elmarasztó, függőséget teremtő hatásait. Ebből talán mai helyzetünkre is lehet következtetéseket levonni.

– *Eddig az SZDSZ-ről és az MDF-ről esett szó...*

– Ami a Kiszgazdapártot illeti, tőlük nem került a kezembe (még lehet, az én hibámból) olyan színvonalasan kidolgozott, részletes program, amilyen az SZDSZ-é és az MDF-é. Amit viszont lépten-nyomon olvasok, hallok a Kiszgazdapárt szóvivői részéről, az az 1947. évi földtulajdonviszonyok (birtokviszonyok) visszaállításának követelése. Több szempontból bírálható ez. Itt most csak kettőt említek. Az egyik általános természetű. E követelés azt jelenti, folytassuk ott, ahol 1947-ben abbahagytuk, feledjük el a több mint négy évtizedet. Igen ám, de a történelemnek éppen az a sajátossága, hogy nem lehet meg nem történtté tenni.

Mit jelentenek ténylegesen az 1947. évi földtulajdon-viszonyok? Az előttem fekvő statisztikai adatok szerint a 0–10 kataszteri holdas birtokok száma csaknem 1,8 millió volt, az összes birtoknak majdnem 87 százaléka. Ennek, a földreform után kialakult birtokstruktúrának pedig nagyjában megfelelt az ország kereső népességének struktúrája: a mezőgazdaságban még 1950-ben is több mint 2,1 millió aktív keresőt tartottak nyilván, az összes keresők több mint 55 százalékát. Ez az arány 1960-ra 41 százalékra, 1968-ra pedig 30 százalékra csökkent. Természetesen, hiszen egy nagyarányú iparosodási, urbanizációs átalakulás zajlott le a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésével egyidejűleg. Így aztán az 1947. évi birtokstruktúra visszaállítása ennek az egész urbanizációs átalakulásnak is – vagy legalább nagy részének – a visszafordítását feltételezné. Feltételezné például, hogy az egykori gazdálkodók gyermekeit – akik közül az egyik közben mérnök, a másik orvos, a harmadik tanító lett – visszairányítsuk a földhöz, ha valóban földművelést és nemcsak birtokosváltozást akarunk.

Nos, egy ilyen visszaalakításra, a szó szoros értelmében vett „viszszarendeződésre” egyetlen társadalmi erő, egyetlen politikai párt sem képes – hacsak nem gondol olyan diktatórikus kényszereszközök alkalmazására, amilyenekre (ellenkező előjellel) persze volt már példa a történelemben.

Többoldali illúziók

Elméletileg azonban van még egy lehetőség. Visszaállítatik az 1947. évi földtulajdonstruktúra, de a földeket nagyrészt nem a tulajdonosok művelik meg, hanem mások. Ismerjük ezt a folyamatot is a kapitalizmus gazdaságtörténetéből: a földtulajdon és a földhasználat különválásának a folyamatát, a földbirtok-koncentráció és az agrárproletariátus tömegesedésének folyamatát. De hát egy ilyen alternatívára végképpen nem gondolhat olyan párt, amely „a föld azé, aki él és dolgozik rajta” elv híveinek voksára számít. S a fentiekben még csak utalást sem tettem a magyar falu szociális vívmányaira és a termelőségvetkezetek gazdasági-közellátási teljesítményére a zárójelbe tenni kívánt több mint négy évtizedben.

– A Szocialista Pártról még nem szóltunk.

– Ha a többi párttal kapcsolatban kritikusan nyilatkoztam, itt is azt teszem. A Magyar Szocialista Párt bizonyos tekintetben hasonló illúziót táplál, mint a Szabad Demokraták Szövetsége. Az SZDSZ a modern nyugat-európai polgári demokráciát, az MSZP pedig a modern nyugat-európai szocialista mozgalmat véli utánozhatónak. De hát Magyarországot, százados történelmi előzményeket figyelmen kívül hagyva, a legjobb szándékkal sem lehet „átcsúsztatni” Nyugat-Európába.

Hovanyecz László